

MABRUK DJURAYEV,

O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi tayanch doktoranti

“DEVONI FONIY”NING YANGI ANIQLANGAN NUSXASI XUSUSIDA

Annottatsiya: Maqola Alisher Navoiy – Foniy “Devoni Foni”sining Britaniya muzeyi fondida saqlanayotgan qo‘lyozma nusxasi tavsifiga bag‘ishlangan. Unda qo‘lyozma tarkibi, saqlanish holati hamda har bir janrga alohida e‘tibor berilib, ularning boshlanish baytlari keltirilgan. G‘azal janriga ko‘proq urg‘u berilib, ularning miqdori jadval asosida ko‘rsatilgan.

Tayanch so‘z va iboralar: Alisher Navoiy, Foniy, “Devoni Foni”, Britaniya muzeyi, qo‘lyozma, g‘azal, ruboiy, qasida, tatabbu‘, tavr, muxtara.

Аннотация: Статья посвящена описанию рукописного экземпляра “Дивани Фани” Алишера Навои-Фани, хранящегося в фонде Британского музея. Особое внимание уделяется составу рукописи, сохранности и каждому жанру, а также представлены их начальные стихи. Особое внимание уделено жанру газели, количество которых указано в таблице.

Ключевые слова и фразы: Алишер Навои, Фани, “Дивани Фани”, Британский музей, рукопись, газель, рубаи, касыда, татаббу, тавр, мухтара.

Abstract: The article is devoted to the description of the manuscript copy of Alisher Navai – Fani’s “Divani Fani” stored in the British Museum fund. It pays special attention to the composition of the manuscript, the state of preservation, and each genre, and their opening verses are presented. The ghazal genre is given more emphasis, and their number is indicated in the table.

Keywords and phrases: Alisher Navai, Fani, “Divani Fani”, British Museum, manuscript, ghazal, quatrain, ode, tatabbu‘, tavr, mukhtara.

Alisher Navoiy fors tilidagi ijodiy merosining o‘rganilishi, xususan, uning turli davrlarda ko‘chirilgan forsiy asarlari qo‘lyozma nusxalarini ilmiy tavsiflash va matniy-qiyosiy tadqiq etish masalasi navoiyshunoslikda muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Alisher Navoiy forsiy she‘rlari majmui – “Devoni Foni” qo‘lyozma nusxalarining soni so‘nggi vaqtlarda ortib borishi quvonarli holat, albatta. Devonning bir nechta qo‘lyozma nusxalari Fransiya, Turkiya va Eron Islom Respublikasi kutubxona fondlarida saqlanishidan xabardormiz. Devonning Angliyaning Britaniya muzeyi fondidan yana bir qo‘lyozma nusxasining aniqlanishi navoiyshunoslik va adabiy manbashunoslik sohasida o‘ziga xos yangilik hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, “Devoni Foni”ning ushbu yangi aniqlangan qo‘lyozma nusxasini paleografik va kodikologik tavsif etish, uning tarkibi, janr xususiyatlari va qo‘lyozmaning saqlanish holati, manbashunoslik tavsifi, nafaqat, matnshunoslik va adabiy manbashunoslik, balki navoiyshunoslik tadqiqotlari uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Bu nusxa haqida Hamid Sulaymonning dissertatsiyasi [5:288 c.] hamda bu devon bilan bog‘liq maqolalarida [4: 155 b.], shuningdek, “Devoni Foni”ga oid ilmiy tadqiqotlarda ma‘lumot uchramadi. Shuningdek, 1888-yilda tuzilgan “Catalogue of the turkish manuscripts in the British museum” katalogida ham ma‘lumot mavjud emas. [6:345 p.] Bizningcha devon qo‘lyozma nusxasi katalog tuzilgan yildan so‘ng muzey fondiga olib kelingan.

Ushbu nusxa 210 varaqdan iborat. O‘lchami haqida ma‘lumot Britaniya muzeyi saytida

ko'rsatilmagan. Biz ushbu manbani tavsiflashda electron nusxadan foydalanganligimiz sababli aniqlay olmadik. Ushbu nusxa ham nasta'liq xatida ko'chirilgan. Har bir sahifadagi misralar soni 15 tadan iborat. Qo'lyozmada jadval mavjud emas, lekin har bir janr qizil siyohli sarlavha bilan bir biridan ajratilgan. Uning muqovasi qattiq havorang va yashil kartondan qayta ishlab, ta'mirlangan.

Ushbu manbaning ingliz sayti [7. <https://iiiif.bl.uk>]da qisqagina tavsifi ham berilgan bo'lib, uning qachon yozilgani va Eron adabiyotiga tegishli ekanligi bayon etilgan. Ko'chirilgan sanasi manbaning boshida, ya'ni 1a varaqda yozilgan bo'lib, hijriy 916-yil, milodiyda esa 1510-yilga to'g'ri keladi. Bu jihatdan biz tavsif etayotgan nusxa "Devoni Foniy"ning ma'lum nusxalari ichidagi eng qadimgisi bo'lmish Parij Milliy kutubxonasi fondida saqlanayotgan 285 raqamli nusxadan 15 yil oldin ko'chirilgan bo'lib chiqdi. Sana ostidan kotibing nomi keltirib o'tilgan: العبد، صدق غفرله الحاج مصطفى الفقير، الضعيف، الفقير، الحقيقير مير علي احمد غفر الله ذنوبه **Qul, zaif, faqir, haqir Mir Aliyor Ahmad Alloh uning gunohlarini kechirsin.** Shuningdek, ushbu varaqdan ikki muhr hamda fors va turkiy tilidagi tartibsiz yozilgan baytlar ham bor. Muhrlarga quyidagi yozuv bitilgan: ماشا الله لاقوة الا بالله – **Mashaal-loh Laquvvata Illa billahi.** Keyingi ikkinchi muhrga esa: صدق غفرله الحاج مصطفى الفقير من ممتلكات – **Sidqi g'afaralahu al-hoji Mustafo al-faqir min mutamallikot** [3. 1^a varaq]. Shuningdek, ushbu varaqda Alisher Navoiy – Foniyga tegishli bo'lmagan fors tilidagi she'rlar ham o'rin olgan:

“Devoni Foniy” Britaniya muzeyi. №11249. 1a varaq.

Bu nusxa debocha, qasida, g'azal, musaddas, marsiya, ruboiy, qit'a, muammo va lug'z kabi janrlarda yozilgan she'rlarni qamrab olgan. Lekin "Tarix" janriga oid she'rlar umuman uchramadi. Quyidagi jadvalda devonning ayni nusxasi to'liq tarkibi namoyob bo'ladi:

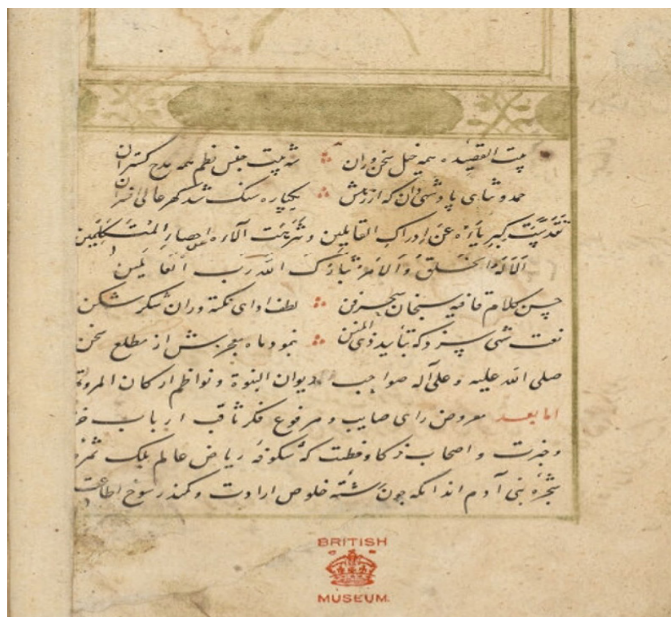
Mundarija

№	Debocha va janrlar	Soni	Varaqalari
1	Debocha		1b – 2a varaqlar
2	Qasida	9 ¹	2b – 26b varaqlar
3	G'azal	525	27b-178a varaqlar

¹ "Sittayi zaruriya"ning 6 qasidasi, "Fusuli arbaa"ning 3 qasidasi bor. Faqatgina "Saraton" qasidasi yo'q.

4	Musaddas	1	178a – 179b varaqlar
5	Marsiya	1	179b – 181b//187a ² varaqlar.
6	Ruboiy	34+24	182a – 184b//195b-197b
7	Muammo	67+298	185a – 186b//198a-209a
8	Qit'a	72	187a – 195b
9	Tarix	-	-
10	Lug'z	8	209a-210b

1b varaqda unvon ishlash uchun joy qoldirilgan lekin unvon mavjud emas. Undan so'ng تىب bayti bilan devon boshlangan:

“Devoni Foni” Britaniya muzeyi. №11249. 1b varaq.

Ayni nusxa debochaga ham ega bo‘lib, u 1b varaqdan boshlanadi. Debochaning daslabki sahifasi matnida ayrim satrlarning oxirgi so‘zlari muqovani ta’mirish oqibatida ko‘rinmay qolgan. Shuningdek, ta’mirish vaqtida debochaning bir varag‘i yo‘qolgan. Ya’ni “گمکنده رسوخ اطاعت...” jumlasini bilan 1b varaqdagi debocha yakunlangan bo‘lsa, keyingi varaqdagi debocha “اهل دل را سرمایه” jumlasini bilan boshlangan. Shu bilan birgalikda bir varaq yo‘qolganini poygir bilan keyingi varaqning birinchi so‘zi boshqa-boshqa ekanligi ham tasdiqlaydi. Unda ham qolgan nusxalar kabi qasidalar haqida bayon etilgan. Foniyning “Ruhul quds”, “Aynul hayot”, “Tuhfatul afkor”, “Qutul qulub”, “Tuhfatul najot”, “Nasimul xuld” qasidalarini o‘rin olgan, shuningdek, ayrim qasidalarining sarlavhalari qizil siyohda ajratib yozilgan.

2b varaqdan “Ruhul quds” qasidasi boshlanadi. Qasidan boshlanishidan avval uning yuqorisida unvon uchun joy qoldirilgan, lekin unvon chizilmagan. O‘rni bo‘sh. 5b varaqqacha ushbu qasida o‘rin olgan bo‘lib, qasidani ko‘chirish chog‘ida unutib qoldirilgan sakkizinchi va bir yuz o‘n ettinchi baytlar xoshiyaga yozilgan. Ushbu qasidaning 42 va 71-baytlari joylashgan bir varaq yo‘qolgan. 6a varaqdan 12b varaqqacha “Aynul hayot” joylashgan bo‘lib, uning ham to‘rtinchi bayti hoshiyada yozilgan. Ushbu qasida ham to‘liq emas, uning 38 – 58 baytlari joylashgan varaq yo‘qolgan. Shuningdek, bu qasidaning 88-baytdan keyingi baytlari hamda “Tuhfatul afkor” qasidasining daslabki 40 bayti joylashgan varaq va 71-91-baytlari joylashgan varaq ham yo‘qolgan. 9a varaqdan “Qutul qulub” qasidasi boshlanib, 12b varaqda tugaydi. Ushbu qasida to‘liq bo‘lib, u

² Marsiyaning qolgan 6 bayti joylashgan.

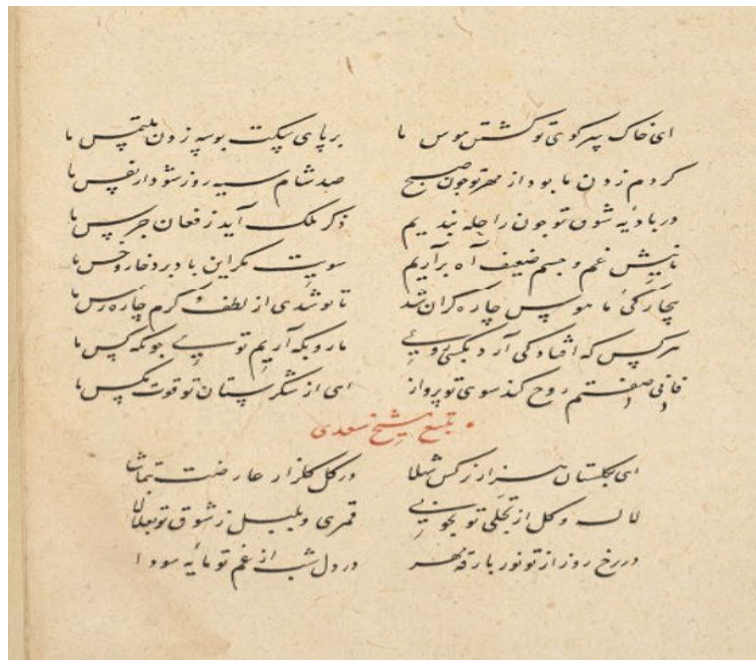
joylashgan varaqlarning barchasi saqlanib qolgan. 13a varaqdan 17b varaqqacha “Minhojun najot” qasidasi o‘rin olgan. bu qasida ham to‘liq. Ushbu qo‘lyozma nusxadagi yana bir to‘liq holda saqlangan qasida “Nasimul xuld” bo‘lib, u 17b - 21b varaqlarda joylashgan.

“Devoni Foni”ning ayni qo‘lyozma nusxasida “Fusuli arbaa” qasidasining “Xazon”, “Bahor” va “Day” qasidaları ham mavjud. 22a-22b varaqlarda “Xazon” qasidasi o‘rin olgan bo‘lib, uning 28 bayti saqlangan. 23a-24a varaqlarda “Bahor” qasidasi joylashgan bo‘lib, uning boshlanish 23 bayti va “Xazon” qasidasining oxirgi baytlari joylashgan varaq yo‘qolgan. Oxirgisi “Day” qasidasidir. Bu qasida to‘liq holda mavjud va u 23a-26b varaqlarda joylashgan. “Fusuli arbaa” qasidasidan “Saraton” nomli qasidasi mavjud emas. Ehtimol, ushbu qasida joylashgan varaq ham yo‘qolgan.

Qasidalaridan so‘ng 27b varaqda yana bir unvon uchun joy mavjud. Lekin unvon chizilmagan. O‘rni bo‘sh. Undan so‘ng g‘azallar boshlangan. Daslabki g‘azalning matlasi quyidagicha:

ای خاک سر کوی تو گشتن هوس ما
بر پای سگت بوسه زدن ملتئم م

[3. 27^b varaq]

“Devoni Foni” Britaniya muzeyi. №11249. 27b varaq.

Bu nusxada g‘azallarning deyarli barchasiga qizil rangli siyohda sarlavha qo‘yilgan. G‘azallar 27b varaqdan 178a varaqqacha joylashgan bo‘lib, 525 tani tashkil etadi.

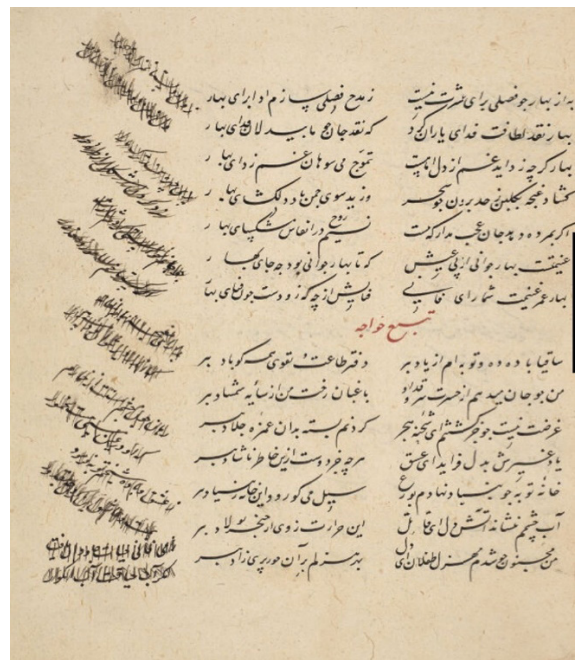
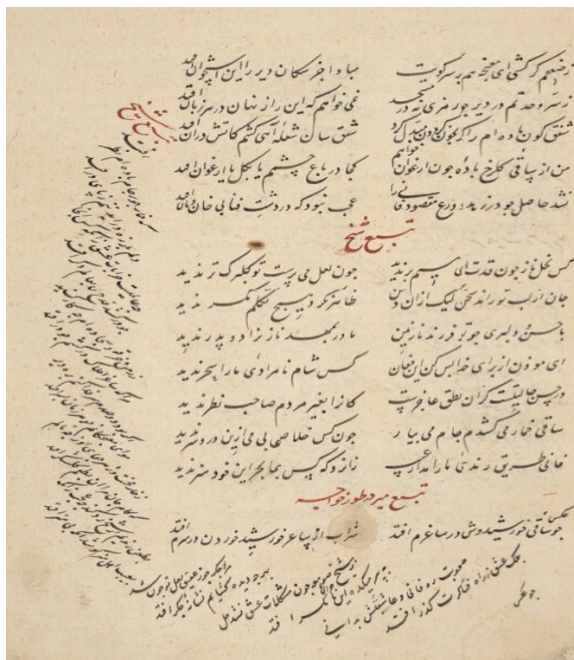
Bizga ma‘lumki, devon tarkibidagi g‘azallar arab alifbosi tartibida joylanadi. “Devoni Foni”ning Britaniya muzeyida saqlanayotgan nusxasi tarkibidagi g‘azallarning qaysi harfga qancha g‘azal ekanligini quyidagi jadvalda berishni maqbul ko‘rdik:

Jadval

№	Harflar	G‘azallar soni	Varaqlari
1	ا	41	27b – 39b
2	ب	24	39b – 46b
3	ت	75	46b – 68b
4	ث	1	68b – 69a
5	ج	4	69a – 70a
6	ح	3	70a – 71a

7	خ	3	71a – 71b
8	د	103	71b – 102a
9	ذ	1	102a – 102b
10	ر	20	102b – 108a
9	ز	10	108a – 110a
10	س	8	110b – 112b
11	ش	28	112b – 120b
12	ص	1	120b – 121a
13	ض	1	121a
14	ط	1	121b
15	ظ	1	121b – 122a
16	ع	3	122a – 122b
17	ف	2	122b – 123a
18	ق	2	123a – 124a
19	ک	2	124a – 124b
20	گ	5	124b – 126a
21	ل	11	126a – 129a
22	م	66	129a – 148b
23	ن	35	148b – 158a
24	و	15	159b – 162b
25	ه	17	163a – 166b
26	ال	1	166b – 167a
27	ی	41	167a – 178a
27 harfga		525	27b – 178a

Ayni nusxada ham asosiy matndan tushib qolgan yoki unutib qoldirilgan g'azallar hoshiyaga yozilgan yoki kotib yanglishib ko'chirgan g'azallarini ustidan chizib o'chirgan holatlar ham mavjud:

Alisher Navoiy. Devon Foni. Britaniya muzeyi. Inv:11249.
89 va 103 varaqlar

Gʻazallardan keyin 178a varaqdan musaddas boshlangan. Musaddasning sarlavhasi qizil rangli siyohda quyidagicha: “Oliy hukm bilan Xazrat Maxdum gʻazaliga bogʻlangan musaddasdir” U quyidagi bayt bilan boshlanadi va 27 baytdan iborat:

کردمی در خاک کوی دوست ماوا کاشکی

[3. 178^a varaq] سودمی رخسار خود بر خاک آن پا کاشکی

Musaddasdan soʻng “مودخ ترضح هیثرم” sarlavhali marsiya oʻrin olgan boʻlib, 179b-181b varaqalarda joylashgan. Marsiyaning oxirgi baytlari 187a varaqdan oʻrin olgan. Bizningcha manbani taʼmirlayotganda uning varaqlari oʻrni almashtirib yuborilgan. Bu holat boshqa janrlarga oid sheʼrlarda ham koʻzga tashlanadi.

Marsiya ham qizil rangli siyohda ajratib yozilgan boʻlib, quyidagi bayt bilan boshlanadi:

هر دم از انجمن چرخ جفای دیگرست

[3. 177^b varaq] هر یک از انجم او داغ بلایی دیگرست

Quyidagi bayt bilan 187a varaqda yakunlanadi:

شاه معنی را گر صورت افتاد چین

[3. 187^a varaq] باد تا شحر شه صورت و معنی آمین

Marsiyadan soʻng ruboiylar oʻrin olgan boʻlib, ular orasiga ularni qaysi harfga ekanligi yoki “اضی” soʻzi qizil siyoh bilan yozilgan. Ruboiylar joylashgan varaqlar ham tartibsiz joylashtirilgan. Yaʼni ruboiyning boshlanishi va sarlavhasi 195b 197b varaqda, qolgani esa 182a – 184b varaqda joylashgan. Bu janr 182a varaqda quyidagi bayt bilan boshlangan:

آید برخم خون دل از دیده فرود

[3. 182^a] از آمدن دیر تو و رفتن زود

Ushbu nusxada 58 ta ruboiy oʻrin olgan. Undan soʻngra muammolar joylashgan va bu janrni boshlanishiga hech qanday sarlavha qoʻyilmagan. Bu nusxadagi muammolar 365 tani tashkil etgan boʻlib, ular 185a varaqdan quyidagi baytli “Aflax” nomiga aytilgan muammo bilan boshlanadi:

ز هجران زلفش نگر فال دل

[3. 185^a] بدانسان که بی قامتش حال دل

Muammolarning javobi baytlarning oʻng va chap tomoniga qizil siyohda yozilgan. Muammolar janrining ham varaqlarining oʻrni almashtirib qoʻyilgan. Chunki bu janr ham 185a-186b hamda 198a-209a varaqalarda joylashgan.

Muammolardan soʻng 187^a varaqdan qitʼalar boshlangan boʻlib, marsiyaning oxirgi olti bayti va qitʼalar orasiga qizil siyohda “تاعطقم” deb janrlar bir-biridan alohida qilib ajratib qoʻyilgan. Ushbu nusxada qitʼa quyidagi bayt bilan boshlangan:

هر انکه از همه اشحاس پر مشقت دهر

[3. 187^a] برید و ساخت وتن در حریم تنهای

Bu nusxada qitʼalar 72 ta boʻlib, har bir qitʼa orasiga “qitʼa soʻzi qizil siyoh bilan yozilgan.

Qitʼalardan soʻng yana ruboiy janri 195b-197b varaqalarda hamda muammo janri 198a-209a varaqalarda joylashgan. Ulardan soʻng manbaning oxirida lugʻz janri oʻrin olgan. Ilk lugʻz “Bobo shayxiy” lugʻzining quyidagi bayti bilan boshlanadi:

چو مه مثال بود آنگه در لطافت هست

[3. 209^a] چنانکه نبودش از مهوشان دهر مثال

Lugʻzlar soni sakkizta boʻlib, ularning javobi qizil rangli siyohda har bir lugʻz tepasiga yozilgan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, “Devoni Foni”ning ushbu qoʻlyozma nusxasi devon tarkibidagi “tarix” janridan boshqa barcha janrlarni oʻzida qamrab olgan. U boshqa nusxalardan koʻchirilgan sanasi maʼlum ekanligi hamda qadimiyligi bilan hamda “Fusuli arbaa”ning “Saraton” qasi-

dasidan tashqari to'liq bo'lmasa-da to'qqiz qasida mavjudligi bilan ajralib turadi. Shuningdek, undagi matnlarining ravonligi, varaqlarning izchilligini ta'minlash maqsadida har bir sahifaqa poygirlar qo'yilgani, bu nusxada g'azallar soni anchagina ko'p ekanligi (525ta) manbashunoslik uchun uning ahamiyati nechog'lik katta ekanligini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. 18, 19, 20 том. Девони Фоний. – Т.: Фан, 2002.
2. Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. 10 жилдлик. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 2011.
3. Alisher Navoiy. Devon Foniy. Britaniya muzeyi. Inv:11249. 210 varaq.
4. Ҳамид Сулаймон. Навоийнинг “Фоний” девони. Шарқ юлдузи. № 9. Тошкент. 1965. – Б. 155.
5. Хамид Сулейман, Текстологическое исследование лирики Алишера Навои. Док. дисс. част первый. – Ташкент: изд. АН УзССР 1961. – С.288.
6. Catalogue of the turkish manuscripts in the British museum. Charles Rieu. Printed by order of the Trustees. 1888. 345 p.
iiif.bl.uk

